

УДК 338.23

Економіка та управління національним господарством

В.Є. Хаустова (V.Ye. Khaustova)

Кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник. Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України

А.Д. Олійник (A.D. Oliynuk)

Науковий співробітник. Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку Національної Академії наук України

РЕСТРУКТУРИЗАЦІЯ ПРОМИСЛОВОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ
INDUSTRY RESTRUCTURING: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS

Анотація: В статті узагальнено теоретичні та практичні аспекти реструктуризації промисловості. Досліджено основні підходи до проведення реструктуризації в різних країнах світу. Показані «провалля» у розвитку провідних галузей промисловості країни. Запропоновано алгоритм розробки державної програми реструктуризації промисловості.

Ключові слова: промисловість, реструктуризація, поняття, задача, програма, алгоритм.

Аннотация: В статье обобщены теоретические и практические аспекты реструктуризации промышленности. Исследованы основные подходы к проведению реструктуризации в различных странах мира. Показаны «провалы» в развитии ведущих отраслей промышленности страны. Предложен алгоритм разработки государственной программы реструктуризации промышленности.

Ключевые слова: промышленность, реструктуризация, понятие, задача, программа, алгоритм.

Annotation: This article summarizes the theoretical and practical aspects of industry restructuring. The main approaches to conduct restructuring in different countries of the world are explored. «Fails» in the development of leading industries in the country have been displayed. An algorithm for designing a State program of industry restructuring has been proposed.

Keywords: industry, restructuring, concept, task, program, algorithm.

Постановка проблеми. Підвищення ефективності і конкурентоспроможності промисловості України можливе за рахунок її реструктуризації, яка розгляда-

ється в сучасних умовах як необхідна умова стійкого і динамічного зростання економіки в цілому.

Багато держав демонструють сьогодні ефективне використання методів і механізмів реструктуризації з метою розвитку своєї промисловості та її «інтернаціоналізації». Прикладом є італійська економічна модель «промислових округів». У створених промислових округах середні й малі фірми групуються навколо великої провідної компанії, яка працює у напрямі формування замовлень і забезпечує вихід продукції на зовнішні ринки.

Південна Корея й Туреччина зробили ставку на створення організованих промислових зон, орієнтованих на об'єднання малих підприємств у потужні промислові комплекси (без обмеження юридичної й економічної самостійності малих підприємств). У Фінляндії й Канаді ставка також робиться на ефективну взаємодію великого, середнього й малого бізнесу. В Індії активно йде процес залучення у промисловість іноземних ТНК. Там створені своєрідні «центри тяжіння» для національних підприємств малого бізнесу, які працюють із ТНК за субпідрядною системою. Одночасно як захист від поглинання ТНК ринків збу-ту було використано міжрегіональне кооперування малого бізнесу [1, 2]. Розглянуті приклади свідчать про те, що різні країни світу уміло використовували плюси проведення кардинальної реструктуризації промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Термін «реструктуризація» вперше був застосований європейськими економістами й розглядався як системна трансформація. В економічній літературі чітке загальновизнане визначення даного поняття відсутнє. Реструктуризація найчастіше розглядається на рівні локальних процесів – реструктуризації підприємства. Більшість дослідників пов'язують реструктуризацію з рішенням проблеми існування неефективних підприємств, які для виживання в умовах ринку мають бути перетворені в сучасні ефективні. Так, у роботі [3] реструктуризація розглядається як процес зміни системи управління, активів і бізнесу в цілому на даному підприємстві. У роботі [4] реструктуризація трактується як процес впровадження структурних змін, спрямованих на зростання ефективності виробництва, підвищення конку-

рентоспроможності підприємства і продукції, що випускається, а також на поліпшення інвестиційної привабливості. Реструктуризація промислових підприємств розуміється також як процес, спрямований на створення умов для ефективного використання ресурсів підприємства з метою підвищення фінансової стійкості та зростання конкурентоспроможності [5].

В роботі [6] поняття «реструктуризація» розглядається як реформування об'єкта будь-якого рівня економіки (світової або національної економіки, окремих секторів, підприємств), яка зачіпає стійкі зв'язки об'єкта і змінює його основні параметри, що, на нашу думку, є найбільш правильним. У роботі [7] також підкреслюється, що реструктуризація – поняття багатогранне. Воно складається з цілого ряду складових частин, які, доповнюючи одна одну, забезпечують стійке економічне зростання і підвищення добробуту населення країни в умовах глобалізації.

Виходячи з того, що поняття «структура» означає сукупність стійких зв'язків, які забезпечують її цілісність, стійке збереження основних властивостей при зміні внутрішніх і зовнішніх умов господарювання, автор роботи [8] правильно підкреслює, що не можна вважати змістом реструктуризації зміни в окремих підрозділах й областях функціональної діяльності підприємства.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У науковій економічній літературі небагато робіт, у яких представлені механізм та правила здійснення реструктуризації промисловості на макрорівні, сутність цього процесу, а також роль інституційної політики в проведенні реструктуризації.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретичних і практичних аспектів реструктуризації промисловості на макрорівні, висвітлення наявних проблем та обґрунтування алгоритму розробки програми реструктуризації промисловості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи проблему взаємозв'язку структурних змін в економіці з реструктуризацією промисловості, необхідно відзначити, що, відповідно до інституціонально-еволюційної теорії, економіці властиві два рівні динаміки: рівень організаційних структур, а також

їхніх взаємин, і рівень інституційних норм і правил. В роботі [9, с.43] підкреслюється, що еволюційні процеси структурних та інституціональних змін взаємозалежні. Так, структурні зміни в економіці вимагають створення нових інституціональних механізмів, які, у свою чергу, приводять до подальшого вдосконалення структури економіки.

Реструктуризацію, виходячи з цього, нами пропонується розглядати як цілеспрямоване, планомірне й комплексне перетворення галузевої, регіональної та інституціональної структури з метою переходу до етапу зростаючого розвитку економіки країни.

Автор роботи [7] підкреслює, що об'єктом реструктуризації, може бути тільки закінчена цілісність – глобальна (мегареструктуризація), національна (макрореструктуризація), мезоекономіка та її первинні суб'єкти (мікрореструктуризація). До поняття «мегареструктуризація» можна віднести, наприклад, програму організації регулювання світової фінансової системи.

Прикладом об'єкту реструктуризації національного рівня (макрореструктуризація) можна вважати затверджені в Україні у 1996 та 2003 рр. Концепції державної промислової політики (табл.1).

Таблиця 1

Законодавча база України щодо промислової політики

Назва Концепції	Мета Концепції
Концепція державної промислової політики України [10]	Призупинення спаду виробництва, забезпечення модернізації, структурної перебудови і сталого розвитку промисловості в умовах переходу до ринку як основи економічної незалежності держави, зростання добробуту народу та інтеграції країни у систему світових господарських зв'язків
Концепція державної промислової політики [11]	Створення сучасного інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу, який відповідає аналогічним утворенням у розвинених країнах світу

Перша Концепція державної промислової політики України (далі – Концепція-1996), була розроблена з урахуванням реального стану промисловості країни у 1994-1995 рр. і тенденцій, що виникли в результаті реформування відносин власності та структурної перебудови галузей промисловості.

В Концепції-1996 йшлося про необхідність призупинення спаду виробництва, забезпечення структурної перебудови і модернізації промисловості. Крім того, в Концепції-1996 була поставлена мета інтеграції України у систему світових господарських зв'язків.

Концепція-1996 повинна була стати основою для всіх інших програм органів державної виконавчої влади в напрямках реформування і розвитку промислового комплексу, фундаментальних і прикладних досліджень у сфері промислового виробництва і, одночасно, - стратегічним орієнтиром діяльності уряду в забезпеченні економічної та військової безпеки країни, зростання соціального і культурного рівня життя народу. Уряд країни брав на себе відповідальність за підтримку промислового комплексу, за поліпшення інвестиційного клімату з метою розвитку високих і ресурсозберігаючих технологій та виробництва конкурентоспроможних промислових товарів.

Розв'язання проблем розвитку промисловості України шляхом її реструктуризації передбачалось здійснити до 2020 р. Проблем і негативних тенденцій у 1994-1995 р. було багато. Так, не відбулась переорієнтація підприємств ВПК на випуск товарів широкого вжитку, незважаючи на те, що виробництво військової техніки скоротилось у 1992-1996 рр. більше ніж на 90%. Дуже різко зменшилось фінансування НДДКР у промисловості. У 1994 р. воно становило 17% від обсягів 1990 р., а фінансування фундаментальної і прикладної науки не перевищувало 0,4% ВВП країни. Знижувалась інноваційна активність підприємств, втрачався інтелектуальний потенціал країни. Тривав спад інвестиційної активності. Протягом 1991-1993 рр. обсяг капітальних інвестицій зменшився більше ніж на 47% [12]. У промисловості відбувалась некерована конверсія, яка призводила до зменшення високотехнологічних виробництв.

Стратегічні напрями промислової політики в Концепції-1996, які рівноцінні поняттю «реструктуризація», були визначені наступні (рис.1).

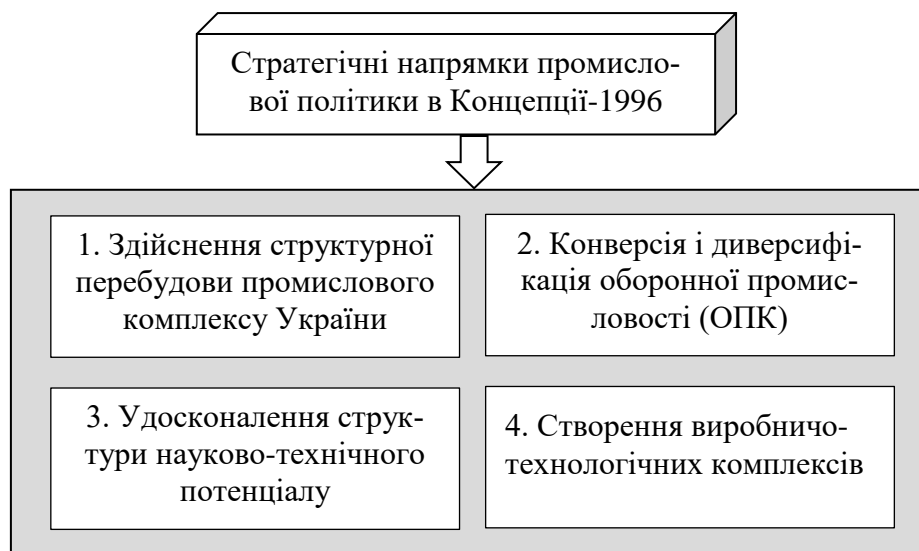

Рис. 1. Стратегічні напрями промислової політики в Концепції-1996

Структурну перебудову промислового комплексу країни у 1996 р. передбачалось здійснювати шляхом збільшення частки виробництв із завершеним технологічним циклом і створення відповідного інвестиційного потенціалу з використанням заощаджень населення, спеціальних бюджетних та позабюджетних інвестиційних та інноваційних фондів, ресурсів пенсійних, страхових, профспілкових та інших фондів тощо.

Конверсію і диверсифікацію оборонної промисловості передбачалось реалізувати відповідно до умов структурної перебудови і загального реформування економіки. Обвальна некерована конверсія без обґрунтованої системи пріоритетів і механізмів її реалізації поставила ОПК України на грань руйнування вже в 90-і роки. В якості стратегічного напрямку було визначено формування на базі підприємств ВПК життєздатних конкурентоспроможних цивільних або змішаних військово-цивільних структур, які пристосовані до ринку, а також створення замкнених циклів виробництва продукції спеціального призначення.

Удосконалення структури науково-технічного потенціалу країни передбачалось здійснювати шляхом створення національних наукових центрів на базі науково-дослідних інститутів, які ведуть фундаментальні дослідження, створення головних галузевих науково-технологічних центрів, розвитку «заводської» або «фірмової» науки, а також збільшення частки фінансування науки у ВВП з 0,7% у 1996 р. до 1,7%. Створення виробничо-технологічних комплексів розгляда-

лось як механізм поєднання на міжгалузевому рівні виробничих можливостей і науково-технічного потенціалу підприємств різної спеціалізації, підпорядкування сфери власності для виготовлення кінцевої продукції.

В Концепції-1996 з'явилося поняття «сфера критичних технологій». До сфери критичних технологій було віднесено розв'язання проблем, які пов'язані із забезпеченням добробуту та здоров'я населення, енергозабезпеченням і енергозбереженням, достатнім рівнем обороноздатності. На сьогодні у «сфері критичних технологій» одні провалля й жодних позитивних результатів.

Наступну Концепцію державної промислової політики було схвалено Указом Президента України від 12 лютого 2003 р. (далі – Концепція-2003). Метою державної промислової політики було визначено створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу, який відповідав би аналогічним утворенням у розвинутих державах світу.

В Концепції-2003 на відміну від Концепції-1996 були визначені стратегії розвитку різних галузей промисловості країни (рис.2).

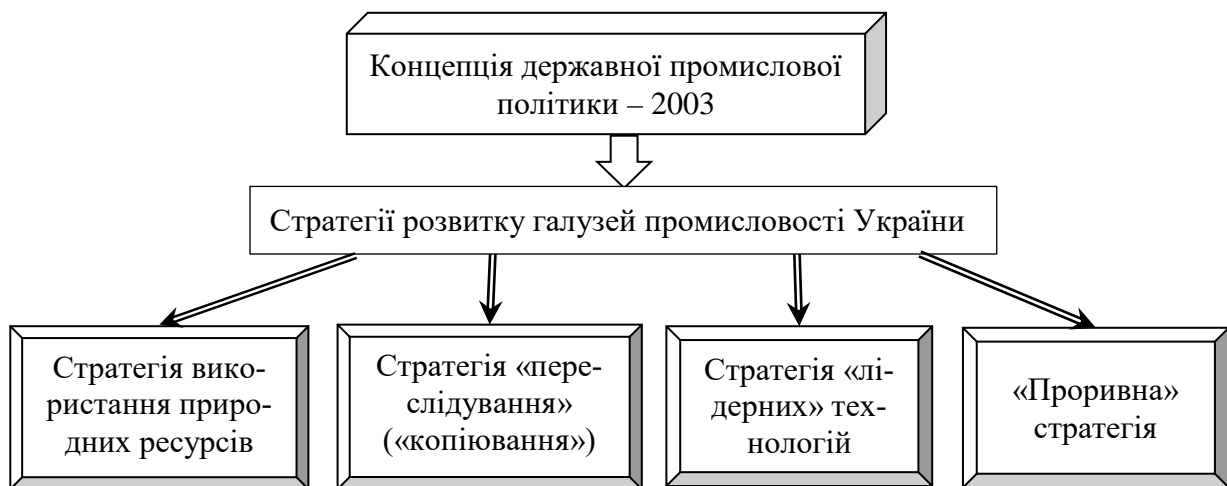

Рис.2. Стратегії розвитку галузей промисловості в Концепції-2003

Стратегія використання природних ресурсів була визначена для вугільної, металургійної, гірничорудної промисловості та промисловості будматеріалів.

Стратегія «переслідування» («копіювання») мала застосовуватись у виробництві побутової техніки, двигуно- та автомобілебудуванні, хімічній промисло-

сті тощо. Її сутність полягає в освоєнні випуску конкурентоспроможної продукції, яка вже вироблялась у розвинутих країнах світу.

Сутність стратегії «лідерних технологій» полягала у використанні власних науково-технічних досягнень для створення нових видів продукції і технологій з метою виходу на нові ринки. Таку стратегію в Концепції-2003 передбачалось застосувати в оборонній, аерокосмічній, суднобудівній та хімічній промисловості, важкому та енергетичному машинобудуванні, індустрії інформаційних технологій та інших наукоємних виробництвах.

Сутність «проривної» стратегії полягала у створенні принципово нових видів продукції, що випереджають сучасні зразки на одне-два покоління. Виходячи з того, що ця стратегія має селективний характер, її реалізація передбачалась у науково-технічних установах та на підприємствах, на яких активно займаються інноваційною діяльністю.

Загальним для кожної з цих стратегій було визначено досягнення нового технологічного рівня у провідних галузях промисловості, а основними напрямками здійснення визначено наступні (рис.3).

Рис.3. Основні напрями здійснення промислової політики в Концепції-2003

Реформування системи управління промисловістю передбачалось здійснювати в напрямі розмежування повноважень серед органів виконавчої влади з формування та реалізації державної промислової політики.

Здійснення структурної політики – в напрямі подолання диспропорцій у промисловому виробництві з метою налагодження випуску промислової продукції, яка відповідає потребам ринку, а також освоєння виробництва продукції, яка забезпечить економічну безпеку держави (матеріалів з високими властивостями, техніки для АПК, зв'язку, продукції галузей суднобудування, авіабудування тощо). Передбачалось перепрофілювання підприємств, що виробляють неперспективні види продукції, а також переоснащення підприємств для виробництва імпортозамінної продукції, скорочення енергоємних, екологічно небезпечних виробництв тощо.

Мета здійснення інституційної політики – створення сприятливих умов для економічного розвитку суб'єктів підприємницької діяльності різних форм власності. В цьому напрямі передбачалась приватизація великих підприємств та підприємств-монополістів за індивідуальними планами шляхом продажу контрольних пакетів акцій промисловим інвесторам. Кошти, отримані від приватизації державного майна, передбачалось залучити на модернізацію тих підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. Сьогодні ми бачимо, що бажане не стало дійсністю: модернізація стратегічно важливих підприємств не відбулась, нових матеріалів з високими властивостями не з'явилося, найновіших технологій в промисловості країни – небагато.

Реалізація ефективної науково-технічної та інноваційної політики передбачалась в Концепції-2003 шляхом всебічної підтримки науково-дослідних, дослідно-технологічних та дослідно-конструкторських, а також венчурних, впроваджувальних та інших інноваційних організацій; удосконалення правової бази та посилення стимулів розвитку мережі технологічних інкубаторів, технопарків, технополісів та інших ефективних форм поєднання наукової діяльності з промисловим виробництвом і капіталом тощо. Всього цього так і не було здійснено в необхідних масштабах.

З погляду сьогодення над цим основним напрямом державної промислової політики необхідно працювати не одне десятиліття. З кожним роком на науку виділяється все менше коштів. Мережа технологічних інкубаторів, технопарків та технополісів в країні не створюється. Наука рухається в бік занепаду.

Покращення політики у сфері інвестицій, а саме – правових та організаційних умов діяльності інвесторів; активізація механізмів концесії, лізингу; використання потенціалу інститутів спільного інвестування (інвестиційних, пенсійних, страхових фондів) також залишає бажати кращого.

Підсумовуючи вищевикладене, слід відзначити, що основні завдання і пріоритети, які були визначені ще в Концепції-1996 та в Концепції-2003, пов'язувались з розробкою нових матеріалів і технологій їх обробки; розробкою біотехнологій; розвитком фізики низьких температур; розробкою космічних технологій, нових джерел енергії тощо. Відповідно до цих завдань, були визначені пріоритетні галузі – ракетно-космічна, літакобудування, суднобудування, мікроелектроніки, приладобудування, легкої і харчової промисловості та ін.

Завдання такого напрямку були визначені і в Концепції-2003 р. Пріоритети – мікроелектронна, авіакосмічна та автомобілебудівна галузі, легка і харчова промисловість та ін.

На початок 2015 р. «на плаву» тримається лише харчова промисловість країни. Щодо авіабудування, то з погляду сьогодення Україна не тільки не розвинула, а швидше за все поховала як виробництво, так і репутацію національного авіабудування. В складному становищі знаходиться суднобудівна, мікроелектронна, автомобільна та інші галузі промисловості країни.

Для того, щоб кваліфіковано підготувати й провести реструктуризацію вітчизняної промисловості, підвищити конкурентоспроможність промислових підприємств і зайняти на внутрішньому й зовнішньому ринках міцні позиції в довгостроковому плані, необхідно врахувати загальноосвітні тенденції зі створення нового соціально-економічного простору, а потім деталізувати й доповнити механізм перебудови промисловості з урахуванням стану тих ключових факторів,

які характерні для вітчизняної економіки. Тому крім глобальних загальносвітових тенденцій зміни зовнішнього середовища необхідно проаналізувати особливості розвитку конкурентних відносин і форм реструктуризації в Україні з врахуванням існуючих сьогодні макро- і мікроекономічних факторів національної економіки.

Аналіз правової літератури з питань вітчизняних реструктуризаційних перетворень дозволяє констатувати, що до 1990-х рр. така політика практично була відсутня, якщо не вважати спроб перетворень у вугільній галузі. Тільки в останні кілька років були прийняті державні цільові програми реструктуризації ракетно-космічної та авіаційної промисловості, суднобудування й деяких інших, але практично здійснені вони не були [13].

Успішне проведення реструктуризації промисловості передбачає як необхідну умову розробку програми реструктуризації й організаційно-економічного механізму її здійснення. У процесі розробки таких програм необхідне рішення ряду задач, головні з яких представлені на рис.4.

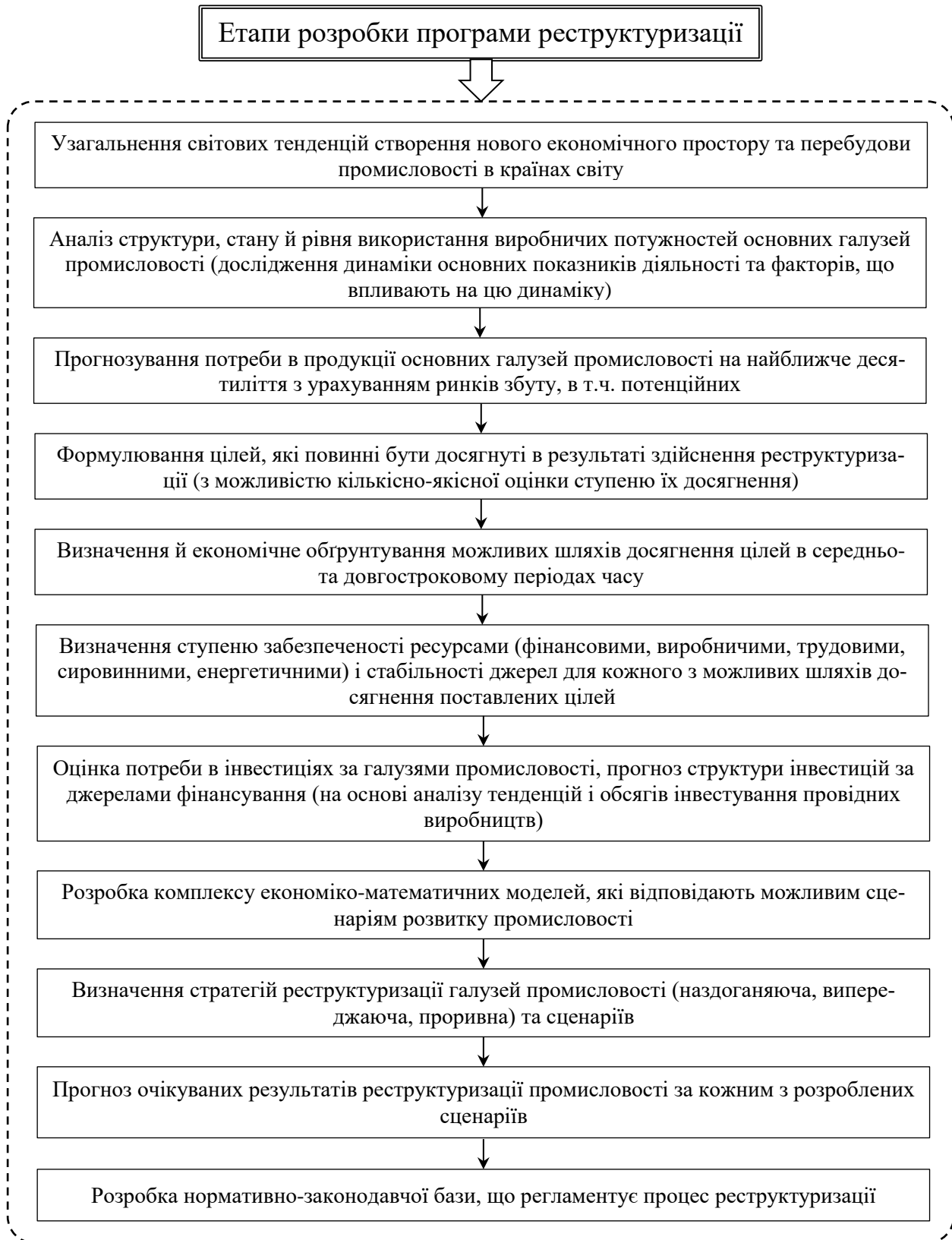

Рис.4. Етапи розробки програми реструктуризації промисловості

Прийняття нової Концепції і Програми реструктуризації промисловості повинне опиратися на методологічну базу, адаптовану до сучасних складних умов

української економіки. Мова йде про методи фінансового, кадрового, виробничого, інвестиційного менеджменту, логістики, контролінгу й маркетингу.

Програма повинна бути орієнтована на можливість реалізації конкретних процедур реструктуризації без затримок, обмежень, додаткових погоджень, інакше її значимість і результативність будуть нульові. У ході всього процесу реструктуризації промисловості необхідно забезпечувати наявність зворотного зв'язку «етап – реалізація – контроль».

При розробці й реалізації програми реструктуризації промисловості України не можна забувати, що зараз вона матиме свою специфіку, яка буде пов'язана з певною ізоляцією від ринку країн СНД.

Слід враховувати, що реструктуризація промисловості в сучасних умовах відбудуватиметься на тлі криміналізації економіки, у т.ч. кредитно-фінансової сфери. Причому найбільше криміналізуються ті галузі, на які доцільно робити ставку для виведення економіки України з кризи. Крім того, завдання реструктуризації промисловості, традиційні для західної економіки, – подолання кризового стану компанії й забезпечення довгострокового стратегічного розвитку – в умовах української економіки доповнюються необхідністю забезпечення жорсткого енергозбереження й одночасно підвищення ефективності виробництва.

Складності розв'язання цих проблем вимагають наступного: у процесі реструктуризації промисловості в більшому ступені ніж раніше повинні бути задіяні органи управління державного й регіонального рівнів, а також суб'єкти господарювання, наука. Основні задачі реструктуризації, які повинні відповідати як інтересам промислового регіону, так і держави в цілому, представлені на рис.5.

Рис.5. Основні задачі реструктуризації промисловості

Виходячи з того, що реструктуризація промислового комплексу країни торкнеться соціально-економічного стану багатьох міст та селищ промислових регіонів, необхідно забезпечити соціальний захист працівників, які звільнятимуться.

Висновки. Аналіз поглядів науковців на сутність процесу реструктуризації показав, що здебільшого вони базуються на сучасних теоріях управління підприємством, а процес реструктуризації на макrorівні майже не розглядається.

Реструктуризація промисловості в Україні фактично відбулась тільки на рівні приватизації та розукрупнення підприємств. На відміну від європейських країн, де реструктуризація розглядається як можливість збереження галузі або підприємств і укріплення їх позицій, в Україні реструктуризація відбувається тільки в умовах кризи (країни, галузі, підприємства).

Виходячи з того, що реструктуризація промислового комплексу країни торкнеться соціально-економічного стану міст та селищ регіонів країни, необхідно розробити державну програму соціального захисту працівників, які будуть звільнятися з підприємств.

Бібліографічний список:

1. Цветков В.А. Финансово-промышленные группы в современном мире / Промышленная политика в РФ. – 2002. - №6. – С.36-37.
2. Широкова Г.В. Управление изменениями в российских компаниях. – М.: Высшая школа менеджмента. – 2009. – 480 с.
3. Алёткин П.А. Организация учета и контроля за расходами на реструктуризацию бизнеса. // Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции "Реструктуризация промышленных предприятий". – Казань: Изд-во КГФЭИ, 2005. – 225 с.
4. Ханифатуллина Л.А. Механизм реструктуризации промышленных предприятий Татарстана. Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции "Реструктуризация промышленных предприятий". – Казань: Изд-во КГФЭИ, 2005. – 225 с.
5. Ордин В.Н. Формирование стратегии реструктуризации крупного бюджетобразующего предприятия (на материалах АОЗТ "Тирекс»). Автореферат диссертации на соискание степени кандидата экономических наук. – Казань: 2003. – 25 с.
6. Акчурина И.Р. Реструктуризация теплоэнергетических компаний (на материалах предприятий муниципальной теплоэнергетики г. Волгограда). Автореферат диссертации на соискание степени кандидата экономических наук. - Казань: 2005. – 24 с.
7. Бекетова О.Н. О реструктуризации российской промышленности / Управление экономическими системами. Электронный научный журнал. 2011. №1, <http://uecs.menip.ru>
8. Чернякова И.А. Особенности реструктуризации российских предприятий. //Сиб. фин. шк., 2004, №3. с. 115-116.
9. Нестеренко А.Н. Экономика и институциональная теория. – М.: УРСС. – 2002. – 410 с.
- 10.Постанова Кабінету Міністрів України «Про Концепцію державної промислової політики України» від 29.02.1996 р. №272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/272-96-п>
- 11.Указ Президента України « Про Концепцію державної промислової політики» від 12.02.2003 р. №102/2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/102/2003>
- 12.Статистичний щорічник України: під ред. О.Г. Осауленка. – К.: Українська енциклопедія. – 1999. – 624 с.
- 13.Законодавство України / Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. - <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>